

EN POSTMODERN ARBETSLINJE

Angela Aylward

*Artikeln ingår i antologin **Vårt sätt att leva tillsammans kommer att ändras**, Tvärdrag förlag (2010)*

Ett avgörande kapitel börjar

Svensk politisk historia har börjat på ett nytt kapitel; S, V och MP: s gemensamma regeringsambition. Samarbetet är en reaktion på alliansens blockpolitik, men rymmer förhoppningsvis fler dimensioner av större och mer långsiktig betydelse. En dimension är att världshistorien står inför ett avgörande kapitel för den västerländska civilisationen, nämligen förändringen till ett hållbart samhälle. Förändringen är delvis teknisk och inom ramen för en så kallad *Green New Deal*, men förändringen måste även tränga djupare in i det moderna produktionsmönstret och bryta med rådande tillväxtideologi.

Redan för 40 år sedan påpekade en av tidens stora vänsterfilosofer Herbert Marcuse att frågan för människan inte är hur vi ska kunna tillfredsställa våra behov utan att skada andra, utan hur vi ska kunna tillfredsställa våra behov utan att skada oss själva. Då syftade Marcuse på att människan är ofri i kapitalismen på grund av "... behovet att äga, konsumera, köpa, och kontinuerligt förnya de prylar, påhitt, grejer och apparater som erbjuds och påtvingas folk ...". Han tillägnade på 1960-talet boken *Människans befrielse*¹ till "De unga aktivisterna (som) vet eller känner att det helt enkelt är deras liv som står på spel, deras liv som mänskliga varelser, som blivit en leksak i händerna på politiker, direktörer och generaler...". Marcuses fråga är lika aktuell idag, men för dagens unga är den än mer brådskande att få besvarad. Våra (själs)liv är fortfarande en del av kapitalismens varuproduktion, men nu står även planeten och den mänskliga artens överlevnad på spel på grund av klimatförändringen.

Varken alliansen eller de rödgröna ifrågasätter tillväxtideologin, dock med skillnaden att de rödgröna har bättre förutsättningar att våga revidera gamla sanningar och formulera alternativ. Endast de politiska krafter som (säger sig) företräda den lilla människan kan mobilisera en betydande opinion som leder till att miljötveksamma branscher tvingas från marknaden och att överkonsumtionen minskar. Den rödgröna regeringsambitionen har därför ett ansvar mot uppväxande generationer att inte bara skriva maktpolitisk inrikeshistoria, utan att driva på för ett globalt systemskifte mot en balanserad ekonomi. Systemskiftet omfattar dels *hur* och *hur mycket* varor och tjänster som produceras, dels *hur själva arbetet och frukterna av arbetet bör fördelas* lokalt och globalt, vilket är ämnet för denna text.

Arbetslinjen – ett barn av sin tid

Få begrepp är så laddade med politisk sprängkraft som just *arbetslinjen* och i princip samtliga riksdagspartier ingår i en ständigkamp om tolkningsföreträdet av dess innebörd. Arbetslinjen som begrep etablerades under socialdemokratisk regim på 1930- talet, men de styrande principerna bakom arbetslinjen är äldre än så. Marx och Engels formulerade principen om "rätten till arbete" redan i mitten av 1800 talet, med innebörden att staten har ansvar för att stimulera och bereda arbetstillfällen. Arbetslinjen är således en produkt av industrialismens dominerande arbetsform, lönearbetet, och redan under 1800 - talet förekom diskussioner liknande dagens om vem som var eller inte var arbetsför. Tidigare hade människor utan arbete betraktats som kriminella men genom 1847 års fattigvårdsförordning blev arbetslösa legitimt

¹ Marcuse, Herbert (1969) *Människans befrielse*. Stockholm: Aldus/Bonniers

fattiga med rätt till samhällets stöd och ”arbetslöshet” blev ett begrepp. Under slutet av 1800-talet myntades även *socialpolitik* som politiskt fält och med detta synen på att politiken skulle förebygga fattigdom och arbetslöshet och inte bara hjälpa de nödställda när nöden var ett faktum. Vid denna tidpunkt uppstod de första arbetarförsäkringarna och sjukförsäkringarna fick sitt genombrott. Staten och ömsom kommunerna finansierade redan då nödhjälpsarbeten inom infrastrukturbyggnad men det var först under 30-talet som beredskapsarbetena fick marknadsmässig ersättning genom socialdemokratins nya arbetslöshetspolitik. Politiken betonade *rätten* till lönearbete, det infördes statsbidrag till statliga a-kassor och de offentliga arbetsförmedlingarna byggdes ut.²

Parallellt med idén om arbetslinjen som *rätten* till lönearbete finns även idén om arbetslinjen som *skyldigheten* till lönearbete. Moderna samhällen har på olika sätt använt kontrollmakt för att förmå individen att göra rätt för sig genom arbete. Den som *kan* arbeta *ska* arbeta. Denna syn på fattiga som lata, parasiterande och arbetslösa till egen förskyllan har bland annat rötter i en medeltida människosyn³ som borde ha sorterats ut i takt med att samhället demokratiserats. Men skyldighetsdiskursen skymtar fortfarande fram inom hela det politiska spektrat och på landets myndighetskontor och högerkrafterna vill snarast stärka den. Frågan som även högerkrafterna borde ställa sig är dock - är den konstruktiv?

Arbetslinjen och informationssamhället

Arbetslinjens dubbla budskap, *rätten* och *skyldigheten*, är idag den politiska principen bakom att arbetsförmögna personer aktivt måste söka arbete eller motsvarande sysselsättning för att vara berättigade till bidrag, samtidigt som staten är skyldig att stimulera till att sådana arbeten eller sysselsättningar finns. Problemet är dock att arbetsmarknaden inte är den samma som under industrialismens storhetstid. Hårdare konkurrens och så kallade flexibla arbeten ställer högre krav på arbetskraften på grund av att produktionen är mindre arbetsintensiv och *kunskap* är kapitalismens nya motor. De så kallat *icke anställningsbara* har blivit ett begrepp som innefattar både hög – som lågutbildad arbetskraft som på grund av bristande erfarenhet, sjukdom, fel efternamn eller otur har extra svårt att etablera sig på arbetsmarknaden. De icke anställningsbara, många gånger unga, invandrare och kvinnor, drabbas hårt av en arbetslinje som anpassats efter 1900-talets ekonomiska expansion. 40-timmars arbetsvecka och politik för full sysselsättning var rimlig sett till dåtidens arbetsmarknad. Men idag behövs ett nytt socialt kontrakt och nya normer för trygghetssystemet.

Dagens socialförsäkringssystem utgår från att medborgaren ska sälja sin arbetskraft och ha en *historik av arbetsinsatser* för att få rätt till vissa ersättningar utifrån *inkomstbortfallsprincipen*, så som sjukpenning och a-kassa. Det betyder att de icke anställningsbara är utanförställda viktiga delar av den svenska välfärdsmodellen. Hur många som befinner sig utanför de arbetsrelaterade trygghetssystemen går inte att fastställa utifrån tillgängliga statistiska underlag, men uppskattningsvis rör det sig om hundratusentals personer, bland annat uppskattat i förhållande till antalet personer som uppstår försörjningsstöd⁴.

Det sociala kontrakt som ligger till grund för trygghetssystemet vilar på reciprocitetsprincipen, det vill säga idén att för att få av samhället ska individen ge något tillbaka till samhället.⁵ Men reciprocitetsprincipen så som den praktiseras idag bygger på ojämlika parter i det sociala kontraktet. Den utanförställda underklassen är förlorarna

² http://www.sou.gov.se/pdf/Blandat/S_2004_08/skrift_nr_4.pdf

³ Mattsson, Hans (1984) *Den goda förmyndaren*. Stockholm: Allmänna Förlaget

⁴ Angela Aylward & Christina Aylward Alvelin estimerar utanförskapet samt förslår en socialförsäkringsreform i boken *Levnadsgaranti. Recept för en grön vänster* som utkommer på tankesmedjan Federa i juni 2010.

⁵ För en djupgående diskussion om arbetslinjen, reciprocitet och grundinkomst, se avhandlingen *Just Distribution - Rawlsian Liberalism and the Politics of Basic Income* (2008) av Simon Birnbaum.

eftersom kontraktet förstärker skillnaderna mellan makthavare och maktlösa, istället för att minska löntagarens utsatthet i förhållande till arbetsgivarna. Det är sannolikt rimligt att alla efter egen förmåga bör bidra till det egna livsuppehållet, men få har i realiteten möjlighet att välja att leva självförsörjande, utanför systemet. De flesta är istället hänvisade till lönearbetet för sin överlevnad och beroende av att det finns passande arbetstillfällen och utbildningsmöjligheter. I ett klassamhälle finns dessutom en inbyggd konkurrens som medför att några alltid kommer att vara mer framgångsrika än andra, beroende av slump, social härkomst, begåvning etc. Det är osannolikt att hundratusentals människor av "fri" vilja väljer ett liv på samhällets botten med den dagliga förnedring som det innebär att ansöka om uppehälle för sin överlevnad hos socialtjänsten. Reciprocitetsprincipen ger med andra ord inte längre legitimitet åt det allmänna välfärdssystemet av det enkla skälet att vissa grupper inte har någon chans att komma in systemet och börja ge, och får då följaktligen inte heller något tillbaka.

Den rödgröna utmaningen

Mot denna bakgrund så är en av de rödgröna utmaningarna att revidera den tolkning av arbetslinjen som uppstod i den industridrivna kapitalismen och företräda en linje som är anpassad till dagens kunskapsdrivna kapitalism. En postmodern arbetslinje i tjänst för en balanserad ekonomi måste innebära en rätt till arbete genom att vi delar på jobben, delar på konsumtionsutrymmet samt utökar individens autonomi i relation till både marknaden och staten. Ett sätt att stärka den enskildes rättsäkerhet i förhållande till såväl myndigheter som arbetsgivare är att införa någon typ av statlig garantiersättning som garanterar arbetslösa och sjukskrivna en minimiersättning, på samma vis som det finns en garantinivå i föräldraförsäkringen. Individens val är alltid villkorade av faktorer utanför hennes kontroll och så länge det inte finns ett överflöd av både låg – och högkvalificerade lönearbeten kan arbetslöshet aldrig vara ett (uteslutande) individuellt problem. En garantiersättning är därvid en upprättelse av människovärdet och kompensation för det kapitalistiska systemets baksida. Genom att dessutom dela på de jobb som finns behöver färre människor utnyttja en sådan garantiersättning, färre kommer att jobba så mycket att de blir sjuka samtidigt som andra är arbetslösa. Att dela på jobben genom förkortad normalarbetstid är önskvärt inte bara för att uppnå social och ekonomiskt hållbar utveckling utan är även en nyckelfaktor för att uppnå ekologiskt hållbar utveckling. Genom en rättvis fördelning av *konsumtionsutrymmet* kan vi bryta med tillväxten som norm för samhällsplaneringen. Normen säger att för att klara sysselsättningen så måste vi konsumera mer, i annat fall kompenseras inte marknaden för de förlorade arbetstillfällen som företagen rationaliserar bort på grund av effektiviseringssträvanden. Men eftersom både det mänskliga och det ekologiska priset för denna strategi är för högt så är det enda rimliga att göra tvärt om – att stabilisera ekonomin. Så skilda ekonomer som Karl Marx, John M Keynes och Adam Smith har alla konstaterat att tillväxten kan inte fortgå i all oändlighet och ju snabbare våra makthavare inser samma sak, desto mjukare kommer övergången att bli till en balanserad ekonomi. Ty en kraftig regression i tillväxtspiralen kommer att inträffa förr eller senare, oavsett om makten vill det eller ej.

Såväl socialdemokratin som vänsterpartiet uttrycker liksom miljöpartiet en önskan om kortare normalarbetstid i sina partiprogram. De röda partierna kopplar dock inte kortare arbetstid direkt till minskad konsumtion, eller som vänsterpartiet skriver "Normalarbetstiden skall kortas. Sex timmars arbetsdag med bibehållen lön är målet".⁶ Ur ett rödgrönt perspektiv är det rimligt att låginkomsttagare inte ska bli förlorare av en arbetstidsförkortning, men frågan är om det är hållbart att även medel – och höginkomsttagare har bibehållen lön? Vad kan rättfärdiga att medel- och höginkomsttagare behåller en konsumtionsnivå som i regel överskrider vad

⁶ http://www.vansterpartiet.se/index.php?option=com_content&view=article&id=1680:miljst-plats-i-vterpartiets-nya-partiprogram&catid=322:rigt&Itemid=246

som är ekologiskt hållbart, sett till om alla människor på jorden hade samma livsstil?⁷ Att vinna över en kritisk massa till kortare arbetsdag utan bibehållen lön är naturligtvis än svårare än att ”bara” korta arbetstiden. Men möjligheternas fönster ligger i att påtala de vinster som mindre arbete och konsumtion medför. Svenskarna har materiellt sätt blivit rikare, men klyftorna mellan grupper – den relativa fattigdomen – har ökat⁸ vilket påverkar självkänslan negativt för mindre bemedlade grupper. Och trots att medelsvensken gör fler semesterresor och äger mer kapitalvaror har inte heller denna grupp blivit lyckligare⁹. Pengar har en avtagande marginalnytta och så länge basbehoven är tillgodosedda skapas livskvalité av värden som inte kan köpas för pengar. De flesta inser detta, samtidigt som vi fortsätter den materiella statusjakten med livet som insats. Den enskilda individen har begränsade möjligheter att självständigt agera mot systemet och politikens ansvar är främja strukturer som uppmuntrar till en annan livsstil. Förkortad normalarbetstid är en oundgänglig nyckelfaktor för att kunna uppnå ett sådant livsstilsbyte.

Gröna ideal kontra intressen

När den gröna rörelsen i början av 1980-talet växte fram för att sätta miljöfrågorna i centrum var det naturligt att den såg sig som något väsensskilt från liberaler och vänster i politiken. I ljuset av att den generella välfärden var generös och socialdemokratins stärkande av arbetarklassens konsumtionsutrymme inte tog nog hänsyn till konsekvenserna för miljön, kunde ett grönt parti knappast profilera sig med vänstervärderingar. Unikt för det unga miljöpartiet var även att en samling idealister försökte skifta fokus från klassbundna intressen och nationella revir till globala ödesfrågor. Med den ambitionen kunde MP förena människor oberoende av klasstillhörighet i något högre utsträckning än partier i regel gör, men MP har icke desto mindre slitits med skilda värderingar på höger - vänsterskalan bland medlemskåren. Det har fått till följd att när vissa visioner ska realiseras så uppenbaras, trots goda föresatser om motsatsen, medlemmarnas olika klassintressen och den skilda synen på makt; det vill säga synen på de villkor individen är underkastad. Idéer som brutit mot den traditionella arbetslinjen, så som 30 - timmars arbetsvecka och ökade inslag av garantiersättningar/basinkomst i trygghetssystemen, finns med i partiprogrammet men är idag inte frågor som talas om. Att partiet inte är överens om hur och varför systemkritiska frågor ska drivas är dock inte hela förklaringen, lika betydelsefullt är politikens önskan om att formulera idéer som kan få gensvar hos en opinion bland väljarkåren. ”Obekväma” frågor bortrationaliseras till förmån för enklare koncept som bara skrapar på ytan av problemen, varför även miljöpartiet idag följer opinionen snarare än försöker förändra den i vissa frågor. Men om inte de gröna, i eller utanför en regering, dammar av partiprogrammets tillväxtkritik är dagens uppväxande generationer medvetet lämnade till ett grymt öde. Att inte tala om tillväxtens gränser och risken för systemkollaps är ett tecken på bristande kommunikations- och marknadsföringsförmåga hos gröna företrädare, inget annat. Finns det en vilja kan allt säljas med mördande reklam, till och med tillväxtkritik och en postmodern arbetslinje.

Arbetarrörelsen behöver de gröna, de gröna behöver arbetarrörelsen

Kritiken av kapitalismen förenar de röda och de gröna även om denna kritik delvis har olika utgångspunkter. Men rödgröna kan förhoppningsvis enas i denna sanning; utan solidaritet mellan människorna finns inte heller förutsättningarna för omsorg om jorden och kommande generationer. En korsbefruktning av arbetarrörelsen och den gröna rörelsen behövs för att befria människan från den västerländska konsumismen. Den rödgröna regeringsambitionen har hitills främst varit ett parlamentariskt projekt, vars kortsiktiga agenda snarast har haft

⁷ Testa ditt eget ekologiska fotavtryck på <http://www.myfootprint.org>

⁸ <http://www.dn.se/sthlm/de-rika-bli-rikare-och-drar-ifran-de-fattiga-1.642124>

⁹ http://www.svd.se/nyheter/idagsidan/psykologi/artikel_488295.svd

skyggglappar för ideologisk utveckling. De gröna representanter som tydligast ivrar för ett maktpolitiskt samarbete mellan S, V och MP är paradoxalt nog många gånger de som är mest rädda för att utveckla en gemensam ideologi med arbetarrörelsen. Men det finns inget skäl till oro. De gröna behöver arbetarrörelsen och arbetarrörelsen behöver de gröna. Massornas miljöblinda strävan att få lika konsumtionsutrymme som övre samhällsskikt har, istället för att inskränka överflödet, ökat allas materiella överdåd på bekostnad av mänskligt lidande och miljön. Så när den breda arbetarrörelsen genomskådat drivkraften bakom tillväxtideologin kan de rödgröna påbörja en minskning av klassklyftorna genom en begränsning av konsumtionsutrymmet för dem som har mest och inte *bara* genom ökat utrymmet för dem som har minst. Att stoppa den relativa fattigdomen – både lokalt och globalt - är en nödvändig förutsättning för att åstadkomma ett balanserat bruk av våra resurser. När de gröna å sin sida har väckts ur sin Törnrosasömn och inser att maktstrukturer inte bara beror av genus och etnicitet utan även av klass, så finns förutsättningen för de rödgröna att göra skillnad för uppväxande generationer. Vår tid behöver en systemförändrande strategi som räddar, inte i första hand torsken eller andra arter, utan *oss själva* från människan.